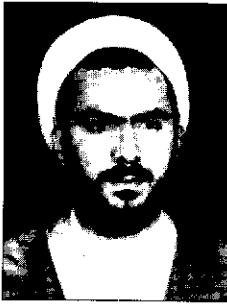

طرح کارنامه میراث ایران اسلامی

محمود طیار مراغی

از آن زمانی که بشر خاکی توانست اندیشه‌های پنهان در ذهن و عقل خود را مکتوب سازد سده‌ها می‌گذرد، رفته رفته گسترده‌گی و تنوع کتابهای تألیف شده نیاز به فهرست یا سیاهه‌ای پیدا کرد که اندیشوران و پژوهندگان از طریق آن بتوانند از آنچه پیشینیان یا دیگر کسان در موضوع مورد علاقه خود نوشته‌اند آگاهی یابند و بدین ترتیب علم معرفت کتاب یا «کتابشناسی» پا به عرصه وجود نهاد. این علم هر چند از روزگاران قدیم در مجامع اسلامی وجود داشت و فهراس گوناگونی چون فهرست طوسی، فهرست منتخب الدین، فهرست ابن ندیم و معالم العلماء بر این ادعا گواهند ولی به سبک و شیوه امروزین کاملاً جدید و زائیده علوم غربی است. تهیه کتابشناسی عمومی و موضوعی و سایر گونه‌های کتابشناسی در این زمان جزء ضرورت‌های لاینفک بشمار می‌رود و بر تمام کشورهای گیتی و مجامع علمی است که به صورت‌های مختلف محصولات علمی و فرهنگی خود را فهرست نمایند، «علوم اسلامی» که از علوم مادر و اصلی در جهان حاضر محسوب شده و زیربنا و شالوده علوم و تمدن غرب را تشکیل می‌دهد و سهم عمده و غیر قابل انکاری در تشکیل تمدن امروزه دارد نیاز به فهرست مدرن، جامع و کاملاً

فراگیر و علمی دارد و در این میان سهم ما ایرانیان زیاده‌تر و وظیفه ما سنگین‌تر و خطیرتر. طرح حاضر- کارنامه میراث ایران- خواهان پر کردن بخشی از این خلأ علمی در ایران است.

اهداف

۱. «کتاب» محصول بسیار ارزشمند فکر انسانی است و حفظ و نگهداری آنها وظیفه‌ای عقلانی و وجدانی است و در صورت مقدور نبودن حفظ کتاب، فهرست دقیق و کامل از آن کمترین کاری است که می‌توان در محافظت از آن تفکر و اندیشه نمود.

۲. اجرای این طرح به مشابه پر کردن نسبی بانک اطلاعات در شبکه اطلاع رسانی کشور در زمینه متون اسلامی است و با این کار، شناسایی متون چاپ شده از متون غیر مطبوع و صرفاً خطی صورت می‌گیرد. ناگفته پیداست که تکراری بودن پروژه‌های تحقیق و تصحیح متون کهن و عدم اطلاع از چاپ و عدم چاپ رساله‌های علمی، یکی از مشکلات فرهنگی علمی کشور شمرده می‌شود و در محافل علمی شیوع بسیار دارد و منشأ آن فقدان یک بانک اطلاعات غنی (مکتوب- رایانه‌ای) است که محقق را قبل از هر اقدامی از بکر و یا تکراری

بودن آن عمل آگاه سازد، طرح حاضر متکفل جبران این نقصان و ضعف بزرگ است.

۳. شناخت آثار علمی یکی از ثمرات کتابشناسی است، آمار تألیفات و نگاشته‌ها برای کشورها، گروهها، و مکاتب و آدیبان از اهمیت بسیار برخوردار است و این دستاورد ارزنده جز با کتابشناسی دقیق بدست نمی‌آید. به عنوان مثال اثبات این مدعا که شیعیان در پیشرفت علوم و فنون اسلامی و غیر اسلامی سهم بسزایی داشتند، محتاج دلیل محکمی است که جز با ارائه فهرست عظیمی چون الذریعة قابل دفاع و عرضه نیست.

۴. تاریخ و تطور علوم و فنون در عصر کنونی خود به تنهایی علمی سترگ بشمار است که در آن از تاریخ پیدایش، رشد، صعود، رکود، سقوط و دیگر عوامل و زمینه‌های آن بحث و گفتگو می‌شود و جای این علم (با اینکه تحقیقات چندی در این زمینه صورت گرفته است) درباره علوم اسلامی سخت خالی است، با این کتابشناسی می‌توان گام بلندی را در این زمینه برداشت. با ارائه آمار کتابهای تصحیح و تحقیق شده در یک رشته (مثلاً فلسفه) در مدت زمانی خاص می‌توان رشد و یا افت آن رشته علمی و نیز نقش این متون تحقیق شده را در آن بررسی و تحلیل کرد.

۵. کتابشناسی موضوعی حاضر در صورت تحقق، وضعیت و موقعیت کتابهای علوم اسلامی را حداقل در ایران بخوبی روشن خواهد نمود؛ اینکه تاکنون چه کرده ایم؟ اکنون در کجا ایستاده ایم؟ در چه رشته‌ای از علوم و فنون اسلامی، چه کتابهایی تحقیق و پژوهش شده و در چه موضوعاتی هنوز اقدامی صورت نگرفته و یا کمتر بدان پرداخته شده است؟ اینکه برای انجام تحقیقات بکر و دست اول چه موضوعاتی بایسته است؟ و ... کاربرد این فهرست برای محققان تازه کار، فارغ التحصیلان دانشگاهها و حوزه‌های علمیه و نویسندگان تزیهای تحصیلی در زمینه تحقیقات اسلامی و نیز اشخاصی که در پژوهشهای علمی به «ضرورتها» اهمیت قائل هستند، بر اهل فن و صاحبان ذوق سلیم پوشیده نیست.

تعریف و گستره کتابشناسی

مراد از «میراث اسلامی» کلیه متنها که در زمینه علوم متداول در تمدن اسلامی که از قدیم الایام تا زمان ورود چاپ سربی نگاشته شده اند می باشند؛ با این تعریف عام تمام کتبی که پیش از چاپ سربی در ایران نگاشته و یا طبع شده اند؛ «میراث» نامیده شده و چاپهای سنگی، غیر تحقیقی و تحقیقی (پس از مقطع چاپ سربی) در این فهرست آورده می شوند.

به دیگر سخن کتابهای موجود را می توان به شش قسم تقسیم نمود:

۱. کتابهای خطی که اصلاً به طبع نرسیده اند.

۲. کتابهای خطی که در میانه سالهای ۱۳۵۰-۱۳۳۰ق به صورت سنگی تحقیق و تصحیح شده اند.

۳. کتابهای تألیف شده در عصر چاپ

سنگی که همان ایام به جهت اهمیت به طبع سنگی رسیده اند.

۴. کتابهایی که در زمان چاپ سربی تألیف شده و به طبع نیز رسیده است.

۵. کتابهایی که از میراث پیشین (خطی یا چاپ سنگی) بوده و بصورت غیر تحقیقی و یا افسست در زمان چاپ سربی به طبع رسیده اند که بیشتر توسط ناشرین فرهنگ دوست صورت می گرفت.

۶. کتابهایی که از میراث پیشینیان شمرده شده (خطی-چاپ سنگی) و در نیم قرن اخیر بصورت تحقیقی و انتقادی تصحیح و طبع شده اند.

از شش قسم فوق قسم اول و چهارم در فهرس نسخ خطی و کتب مطبوعه ذکر می شوند و چهار قسم دیگر در این کتابشناسی فهرست می گردند.

تقسیمات کتابشناسی

هر کتابشناسی جامع و دقیق از جهات گوناگون قابل بررسی است:

الف) از نظر هدف و غایت

۱. کتابشناسی تحلیلی و انتقادی؛ در این نوع فهرست کتاب از دو منظر ویژگیهای طبیعی و خصوصیات متن مورد تحلیل و بررسی قرار می گیرد و این کار حتماً باید توسط متخصصین موضوع کتاب صورت گیرد و مباحثی چون گمنام بودن مؤلف، نام مستعار نویسنده، جعلی بودن مطالب، استفاده و اقتباس از متون دیگران، متأثر شدن از اشخاص و یا مکتب فکری خاص و ... به دقت مطرح می شود.

۲. کتابشناسی توصیفی؛ در این کتابشناسی هدف مستقیم آن شناساندن جنبه‌های مادی کتاب و نیز معرفی فهرست وار مطالب و مندرجات آن می باشد

و دارای سه وظیفه اصلی است: الف) تعیین کتابهایی که درباره هر موضوع وجود دارد. ب) توصیف یکایک آنها. ج) تنظیم و رده بندی آنها بنحوی که استفاده و ارجاع بدانها به سهولت صورت گیرد.

ب) از نظر دامنه موضوعی

۱. کتابشناسی؛ در این نوع فهرست کتابها بدون توجه به موضوع خاص فهرست شده و از گوناگونی موضوعی برخوردارند، عبارت دیگر این کتابشناسی هر نوع کتابی را در می گیرد.

۲. کتابشناسی اختصاصی؛ در این نوع، کتابهایی با موضوعات خاص و یا در حوزه خاص فهرست می گردد و این نوع، بیشتر ابزار کار پژوهشگران است.

ج) از نظر دامنه جغرافیایی

۱. کتابشناسی جهانی، که در آن تمامی کتابهای منتشر شده جهان بدون در نظر گرفتن ملیت و زبان و نژاد فهرست می شود و این به نظر اهل فن بیشتر به یک خواب خیال می ماند.

۲. کتابشناسی منطقه‌ای، در این روش کتابهایی که در یک منطقه جغرافیایی انتشار یافته فهرست می گردد، مانند فهرست کتابهای فارسی کشورهای فارسی زبان و یا فهرست الذریعة.

۳. کتابشناسی ملی، فهرست آثار و کتابهای مربوط به یک کشور و یا یک زبان که بیشتر توسط یک مرکز ملی (کتابخانه ملی ایران در کشورمان) صورت می گیرد.

د) از نظر دامنه زمانی

۱. کتابشناسی جاری یا ادواری، این روش کتابهای منتشر شده جاری را در بر می گیرد و از جهت پایان کار مقطعی برای آن

در نظر گرفته نمی شود مانند کتابشناسی ملی هر کشور.

۲. کتابشناسی گذشته نگر، فهرست کتابهایی است که در یک دوره معین از زمان گذشته منتشر شده باشد، مانند فهرست کتب فارسی در عصر قاجار.

۳. کتابشناسی آینده نگر، فهرست کتابهایی است که قرار است در آینده مورد طبع قرار گیرد، مانند کاتالوگهای ناشرین.

ه) از نظر شمول

۱. کتابشناسی جامع و فراگیر، فهرستی که تقریباً کلیه آثار و تألیفاتی که در یک زمینه و موضوع منتشر شده اند را در بر می گیرد.

۲. کتابشناسی گزینشی یا برگزیده، فهرستی که برگزیده ای از مجموعه انتشارات در محدوده جغرافیایی یا زمان و یا موضوع را شامل می شود.

***

در طرح حاضر تقسیم بندی های مزبور بصورت ذیل صورت می پذیرد:

کتابشناسی باید به صورت توصیفی، اختصاصی، ملی، گذشته نگر و جامع تهیه و تدوین گردد. بدین معنی که در آن تمام کتب تصحیح شده و ترائی از جهت اطلاعات کتابشناختی و مختصات نشر و طبع و ... توصیف و معرفی می گردند و از جهت دامنه موضوعی اختصاصی است و تنها به فهرست آثار حوزه علوم اسلامی می پردازد و از لحاظ جغرافیایی به کشور خاصی (یعنی ایران) اختصاص دارد و از حیث زمانی به حدود دو قرن پیش بازگشته و مجموعه کتب سنگی (تألیف-تصحیح) و متون تصحیح شده خطی را فهرست می نماید و از جهت شمول و گستردگی، فهرستی جامع و فراگیر است و تمام «میراث مطبوع» را شامل می گردد.

تکمله

۱. فهرست حاضر پس از جمع آوری اطلاعات اولیه و پیاده ساختن آنها در فیش مخصوص، در هنگام تنظیم به دو بخش عربی و فارسی [به ضمیمه رسائل ترکی و اردو] تقسیم و جداگانه تدوین می گردند.

۲. در هر کدام از بخشها، کتابها (اعم از رساله های کوتاه و کتابهای مستقل) به صورت الفبایی فهرست می گردند.

۳. در جلد آخر فهرس و نمایه های فنی شامل فهرست موضوعی کتابها، مؤلفان، محققان، فهرست رساله های کوتاه و فهرست اماکن آورده می شوند.

***

موضوعات اصلی علوم

۱. کلیات (معجم ها، لغت نامه ها، دایرة المعارف ها)

۲. علوم قرآنی (تفاسیر، قرائت و تجوید و مفاهیم قرآنی)

۳. حدیث (متون حدیثی، شروح حدیثی، نهج البلاغه و صحیفه سجاده)

۴. اصول فقه

۵. فقه

۶. کلام (ملل و نحل، اصول دین و ردیه نویسی)

۷. اخلاق

۸. منطق

۹. جغرافیا

۱۰. تاریخ (تاریخ معصومین (ع)، و جهان اسلام، سرگذشتنامه، انساب، سفرنامه ها)

۱۱. رجال حدیث

۱۲. تصوف و عرفان (عرفان نظری، عرفان عملی، مکاتب عرفانی)

۱۳. فلسفه و حکمت

۱۴. ادبیات (ادبیات عربی و فارسی،

منظومه ها، دواوین، متون ادبی)

۱۵. هیئت و ستاره شناسی

۱۶. حساب و ریاضیات

۱۷. طب

۱۸. علوم غریبه

۱۹. و دیگر موضوعات اصلی علوم

آئین نامه تدوین

الف) قوانین عمومی

۱. در انجام و تهیه کتابشناسیهای مختلف رایج، راههای متفاوتی پیموده می شود. روش ما در انجام و کسب اطلاعات مورد نیاز «روش غیر مستقیم» می باشد.

بدین معنی که محقق برای پر کردن فرم مخصوص کتابشناسی، باید به انواع منابع و مأخذ مراجعه کرده و اطلاعات مورد نیاز خود را استخراج و در محل خود ثبت می کند.

تعدادی از آنها اشاره می شود: ۱. فهرس نسخه های چاپ سنگی کتابخانه ها

۲. کتابشناسی های اختصاصی (همانند کتابشناسی حزین لاهیجی، مجلسی، ابوریحان بیرونی، ابن سینا، فارابی ...)

۳. ادبیات فارسی بر مبنای استوری.

۴. الذریعة ۵. فهرست فارسی و عربی مشار

۶. کتابشناسی ملی ایران ۷. فهرست مقالات فارسی در مجلات ۸. فهرست گویا و مجله نمایه ۹. فهرست کتابهای چاپ هند

۱۰. فهرست انتشارات سالیانه ایران

۱۱. فرهنگ ایران زمین ۱۲. فهرست رساله ۱۳. فهرستواره کتابهای فارسی

۱۴. فهرست توصیفی انتشارات بزرگ ۱۵. معجم المطبوعات العربیة فی ایران. هم چنین بسیاری از متون که بصورت مجموعه ای به طبع رسیده و عناوینشان مستقلاً در فهرس کتابشناسی نیامده و نیز متونی که اطلاعات کافی کتابشناسی از آنها ارائه نشده باشد، به صورت مستقیم و میدانی

بررسی و اطلاعات مورد نیاز در فیشها منتقل می‌گردد.

تحقیق اولیه هر محقق، توسط ناظرانی ارزیابی شده و دوباره بازبینی می‌شود و در صورت خطا و نقصان به محقق گوشزد شده و توسط مدیر گروه تصحیح می‌گردد.

۲. گستره زمانی کتابشناسی حداکثر به دو قرن پیش (از زمان شروع چاپ سنگی) بازگشته، انتهای آن آخر سال ۱۳۷۷ شمسی خواهد بود.

۳. در این کتابشناسی در واقع «کتاب» شناسایی می‌شود و کتاب مطابق تعریف یونسکو به بیش از ۴۸ صفحه گفته می‌شود، چنانکه کمتر از آن را رساله یا جزوه می‌نامند. ولی از نظر حرفه کتابداری در صورتی که محتوای رساله یا جزوه متناسب با جمع کتابخوانان و مجموعه کتابخانه‌ها باشد و نگهداری آن لازم به نظر آید، کتاب محسوب می‌شود. به نظر ما هم در اینجا مطابق روش کتابشناسی ملی ایران، رساله‌هایی که بیش از ۵ صفحه داشته و از نظر تحقیقی متن ارزشمندی داشته باشند، کتاب شمرده و فهرست می‌گردد.

۴. چنانکه مذکور افتاد، این کتابشناسی «کارنامه میراث ایران» است و در این بین تمام متون که توسط دانشمندان ایرانی و غیر ایرانی تالیف و در ایران چاپ شده باشد و نیز متون مؤلفان ایرانی که در خارج از ایران تحقیق شده باشند را در بر می‌گیرد.

ب) اطلاعات کتابشناختی اطلاعاتی که در فرم مخصوص گنجانیده شده و برای تهیه فهرست مورد نیاز است عبارتند از:

۱. عنوان کتاب: نام و معرف اثر علمی که گاهی نام روی جلد آن با عنوان داخل

که از یک ناشر و یک محقق درباره یک کتاب صورت می‌گیرد.

۱۳. نوبت ویرایش: تمام چاپهای یک اثر چاپ شده در یک زمان یا زمانهای مختلف که از روی یک نوع حروفچینی چاپ شده باشد یک ویرایش است. هر بار که ویرایش اول عیناً افسست و تجدید چاپ می‌شود بدان چاپ دوم و سوم و ... می‌گویند. ولی اگر نویسنده و محقق در متن تغییراتی بدهد و سپس آن را چاپ کند، بدان ویرایش دوم و سوم و ... می‌گویند حتی اگر در متن کتاب دست نبرده و فقط قطع و صحافی و تصاویر و حروفچینی را تغییر بدهد، آن را ویرایش می‌نامیم.

۱۴. قطع و جلد

۱۵. تعداد جلد

۱۶. تعداد صفحات

در اینجا برای مثال کتابشناسی کتاب مقصد الاقبال سلطانیه و مرصد الآمال خاقانیه تألیف اصیل الدین عبدالله هروی را می‌آوریم:

● مقصد الاقبال سلطانیه و مرصد الآمال خاقانیه

● سید اصیل الدین عبدالله حسینی شیرازی هروی (۸۸۳ق)

● عبدالکریم احراری (بدون تحقیق)، هرات: مطبعة دانش، ۱۳۱۰ ش

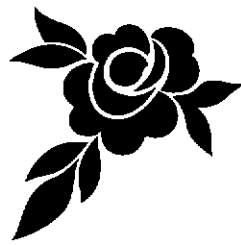
● عبدالله عییشی قندهاری (با تحقیق و حواشی) به ضمیمه تعلیقه مقصد الآمال ابوسعید هروی؛ لاهور: [بی‌تا]

● فکری افغانی (با تحقیق و حواشی)؛ کابل: ۱۳۴۴ ش

● نجیب مایل هروی (با تحقیق، مقدمه و حواشی)؛ تهران: بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۱ ش، اول، وزیری، گالینگور، اج،

۱۷۵ صفحه [۲۸ مقدمه + ۹۶ متن + ۳۵

نمایه و تعلیقات + ۱۶ تصاویر] ●

کتاب اختلاف دارد.

۲. عنوان کامل / عناوین دیگر

۳. پدید آور: مؤلف حقیقی یا حقوقی کتاب است که گاهی ممکن است چند نفر بوده باشند.

۴. محقق

۵. دستیار محقق (مقدمه نویسنده، دستیار تحقیق، ویرایشگر)

۶. زبان: مراد زبان اصلی کتاب است که عمدتاً عربی و فارسی است.

۷. موضوع: شامل موضوع اصلی و موضوعات فرعی است که پشت سر هم ذکر می‌شوند.

۸. نوع چاپ (سنگی - حروفی)

۹. محل نشر

۱۰. ناشر

۱۱. سال نشر

۱۲. نوبت چاپ: نوبت و تعداد چاپهایی

